

М.І. Мушкевич

ПОНЯТТЯ СУПРОВОДУ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Актуалізація наукових підходів до психологічного супроводу ставить перед собою мету розкрити основні його смислові одиниці, проаналізувати різноплановість руху і фокусу, розглянути різні види, показники і критерії. На сьогоднішній день під психологічним супроводом розуміють підтримку психічно здорових людей, у яких на певному етапі розвитку виникають особистісні труднощі. Супровід може бути досить ефективним при вирішенні складних сімейних ситуацій, стосунків між партнерами, батьками, дітьми, в урегулюванні неприємностей на роботі, при переживанні стресу чи дистресу тощо. Супровід розглядають як системну інтегративну технологію соціально-психологічної допомоги особистості та як один із видів соціально-психологічного патронажу (Г. Бардієр, М. Бітянова, А. Волосников, А. Деркач, Є. Казакова, Є. Козирєва, Л. Мітіна).

В якості термінів, що позначають психологічну допомогу як здоровим так і людям з особливими потребами в літературі пропонуються «сприяння» (К. Гуревич, І. Дубровіна; Е. Верник, Х. Лійметс, Ю. Сієрда); «співбуття» (В. Слободчиков), «співпраця» (С. Хоружий), «психологічний, чи соціально-психологічний супровід» (М. Бітянова, Ю. Слюсарєв, Г. Бардієр, А. Волосников, А. Деркач, В. Мухіна). З усіх цих понять по-справжньому прижився в практиці лише термін «супровід». На це є свої причини, і одна з них - глибинний смисловий збіг слова «супровід» і сутності психологічної допомоги особистості.

Етимологічно поняття супроводу близьке за значенням сприянню, спільному пересуванню, допомозі однієї людини іншій в подоланні труднощів. «Супроводжувати, як вказано в «Тлумачному словнику російської мови» за редакцією Д. Н. Ушакова, означає йти, їхати разом з кимось у якості супутника або поводиря» [6]. У словнику В. І. Даля супровід трактується як дія за дієсловом «супроводжувати», тобто «проводжати,

супроводжувати, йти разом з метою провести, слідувати» [1]. Якщо звернутися до загально прийнятого розуміння слова супровід, то воно означає зустріч двох людей і їх спільне проходження загального відрізка шляху, а супроводжувати значить проходити з кимось частину його шляху. У ситуації супроводу виділяють три основні компоненти: - той, кого супроводжують; той, хто супроводжує; і шлях, який вони проходять разом. Можна сказати, що мова йде про спільне буття людей в певний часовий період людського життя. Супроводжуючий (супутник) постає як людина, що захищає та допомагає подорожньому в дорозі впоратися з мінливістю шляху.

Поняття «супровід» Ю. В. Слюсарєв вживав для позначення недерективної форми надання психологічної допомоги, спрямованої «не просто на підсилення або удосконалення, а на розвиток і саморозвиток самосвідомості особистості», допомоги, яка запускає механізми саморозвитку і активізує власні ресурси людини [5]. Багато дослідників відзначають, що супровід «передбачає підтримку природно розвинутих реакцій, процесів і станів особистості». Більш того, успішно організований психологічний супровід відкриває перспективи особистісного зростання, допомагає людині увійти в ту «зону розвитку», яка їй поки що недоступна. Аналіз інших трактувань психологічного супроводу в дослідженнях різних авторів показав таке їх бачення:

- психологічний супровід як система професійної діяльності психолога, спрямована на усвідомлення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії (М. Р. Бітянова);

- психологічний супровід як мультидисциплінарний метод, який забезпечує єдність зусиль педагогів, психологів, соціальних і медичних працівників, і заключається у формуванні ними орієнтаційного поля розвитку, де відповідальність за діяльність несе сам суб'єкт розвитку (Є. І. Казакова);

- психологічний супровід як позиція психолога по відношенню до суб'єктів взаємодії, де основними принципами роботи є включення, участь, забезпечення (Т. Н. Чіркова).

Вивчаючи оперативно-службову діяльність особового складу підрозділів охорони державного кордону України у 2006 р. А. П. Журавель під поняттям «психологічний супровід» розуміє процес організації та проведення комплексу заходів з метою подолання ускладнень, підвищення рівня загальної та ситуативної психологічної стійкості і сприяння ефективному виконанню завдань в різних умовах діяльності. Запропоноване визначення дозволяє виділити основні суттєві структурні елементи психологічного супроводу, а саме: головну мету; суб'єкти та об'єкти психологічного супроводу; основні напрямки психологічного супроводу; форми, методи і засоби психологічного супроводу [2].

Останнім часом в сучасній психологічній науці парадигма супроводу набуває особливої популярності саме серед моделей шкільної психологічної служби (Є. М. Александровська, М. Р. Бітянова, Т. Дворецька, Є. І. Казакова, Є. А. Козирева, А. Колеченко, Р. В. Овчарова, В. Семикін, Т. И. Чіркова і ін.). Дана модель діяльності психологічної служби отримала широке поширення в різних освітніх закладах, серед них і дитячі садочки (Г. Бардієр, І. Ромазан, Т. Череднікова, Т. І. Чіркова), школи (Є. М. Александровська, І. А. Баєва, М. Р. Бітянова, О. А. Добринина, Є. І. Казакова, Є. А. Козирева, Т. Л. Порошинська, Л. В. Тарабакіна, Ю. П. Фьодорова і ін.), середні і вищі професійні навчальні заклади (Р. О. Агавелян, Ж. О. Андреева, В. К. Багірбеков, Ю. М. Львін). Багато авторів визнають існування специфіки реалізації психологічного супроводу в умовах різних видів освітніх закладів, обумовлених різними підходами щодо освітніх задач, можливостей і орієнтирів, іншими характеристиками конкретних освітніх середовищ (М. Р. Бітянова, Т. Земських, Є. А. Козирева, В. Е. Пахальян, Т. І. Порошинка, В. Родіонова, М. Ступницька і ін.).

Вивчаючи психологічний супровід особистісного розвитку молодших школярів Е. М. Александровська, М. Р. Бітянова, Є. І. Казакова, Є. А. Козирева, Ю. П. Фьодорова і ін., систематизували характеристики його учасників, куди входили вчителі, психологи, адміністрація, батьки, їх функційні обов'язки і можливі сфери діяльності. Супроводжуючу діяльність кожного спеціаліста автори розглядають з позицій створення умов для забезпечення навчального процесу у відповідності з індивідуальними можливостями кожного школяра, його розвитку особистості. Психологічний супровід як організована взаємодія супроводжуючого супроводжуваного регулюється рядом принципів, які включають в себе пріоритет інтересів супроводжуваного, безперервність, мультидисциплінарність, формування єдиного ставлення до дитини зі сторони всіх учасників супроводу, постійний інформаційний обмін між ними з чітким усвідомленням своєї частини діяльності і ліній взаємодії. Аналізуючи систему психологічного супроводу молодшого школяра, Ю. П. Фьодорова зазначала, що шкільний психолог повинен вибудувати "супровід" таким чином, аби він був спрямований більшою мірою на профілактику, на розвиток позитивного, сприяючого вже з самого початку. Але авторка зазначає, що без уявлення цілісної картини особистісних новоутворень, розуміння закономірностей їх виникнення неможливо створити достатні і необхідні умови розвитку [7].

Відповідно до спрямованості роботи психолого-педагогічний супровід включає в себе різні підходи:

Перший – супровід-співробітництво, який передбачає спільне планування дорослого і дитини, аналіз, співтворчість, рефлексію, вимагає дій, необхідних для наступного самостійного подолання проблем, які виникли, тобто прояву особистої відповідальності, творчості, власних унікальних якостей дитини.

Другий - це супровід-ініціювання, відомий з часів Сократа, суть якого чудово сформулювала М. Монтесорі: "Допоможи мені це зробити самому, нічого не роблячи за мене, спрямуй у потрібне річище, підштовхни до

рішення, а все інше я зроблю сам". Організуючи супровід-ініціювання, педагог, психолог створює дитині необхідні умови для вільного, індивідуального, самостійного вибору шляху та засобів вирішення виховних завдань і, тим самим, сприяє дитині відкрити загально визнані моральні істини. Діти реалізують свій особистісний творчий потенціал і водночас збагачують, розвивають, при цьому зберігаючи його індивідуальну своєрідність.

Третій - це супровід-попередження, коли особливого значення набуває специфіка віку, обмеженості індивідуального досвіду дитини. Діти часто не усвідомлюють, до яких саме наслідків можуть призвести їхні дії, вчинки і навіть слова. Вони не в змозі вчасно помітити ознак неблагополуччя в різних видах діяльності, міжособистісних взаєминах із однолітками та дорослими, у власній поведінці. Випереджаючи небажані події, передбачаючи їх можливий негативний розвиток, педагог, психолог в рамках супроводу-попередження передбачає невірні кроки дитини і, тим самим, допомагає обрати адекватні рішення, з урахуванням поведінки та діяльності проблемної дитини. Супровід-попередження стає корисним, цінним за умови, якщо його зміст і форми ненав'язливі і делікатні, сучасні, психологічно та педагогічно грамотні, адресні, дозовані, а головне, якщо супровід-попередження у всіх випадках повною мірою виконує своє розвивальне і виховне призначення, працюючи на перспективу [4]

Поступово об'єкт, предмет і зміст психолого-педагогічного супроводу значно розширились, даний напрям роботи став визнаватись основою виховання - вільного, здатного навіть, за визначенням Н. Крилова, замінити функцію контролю в міру дорослішання: "там, де є товариські (дружні) взаємини дорослого і дитини (тобто психолого-педагогічний супровід), там виховання як особлива педагогічна діяльність не є такою необхідною. Істотне наукове та практичне значення мають коригування і уточнення, внесені пізніше розробниками теоретико-методичних засад психолого-педагогічного супроводу О. Газманом, О. Лідерс і Н. Михайловою, про те, що основи такого

супроводу не заперечують ідеї особистісно-зорієнтованого підходу, є співзвучними з ним, водночас розвиваючи та культивуєючи суб'єктний потенціал дитини.

Психолого-педагогічний супровід досі не має завершеного цілісного наукового опису, в ньому спостерігаються ознаки, які відносяться до різних галузей наукового знання: педагогіки, соціальної педагогіки, психології, соціології. Він ототожнюється з методами і формами виховання, такою позицією педагогів як "вільне спілкування", "товариські взаємини дорослого і дитини", "внутрішній настрій" (Крилова Н.).

Аналіз літератури щодо поняття психологічного супроводу показав, що на сьогоднішній день виділяють ряд причин для класифікації видів психологічного супроводу, серед них форма роботи, спрямованість, предмет і об'єкт психологічного супроводу. Аналіз психологічної літератури (Г. Бардієр, М. Р. Бітянова, І. Ромазан, Т. Череднікова, Т.І. Чіркова і ін.) показав, що перед психологом, який працює в рамках парадигми супроводу, виникає необхідність виділення параметрів оцінки ефективності системи супроводу, що реалізується, але відсутня однозначність вирішення даного питання. Ю. П. Фьодорова, аналізуючи проблеми виділення критеріїв ефективності моделі психологічного супроводу дітей, зробила висновок про те, що вони представлені двома групами показників: зі сторони супроводжуваного – характеристиками її розвитку; зі сторони умов навчання і виховання – їх позитивність для розвитку. Разом з тим авторка вказує на нечіткість обумовлених критеріїв, які затрудняють їх практичне застосування, їх подальшу конкретизацію, реалізація яких можлива за рахунок виділення нормативних орієнтирів кожного віку [7].

В цілому, психологічний супровід є поняттям, досить поширеним у роботі з різною категорією осіб, і власне цей вид психологічної діяльності слід відрізнити від інших видів допомоги у складних життєвих ситуаціях, таких як:

Медична реабілітація — система лікувальних заходів, що спрямовані на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особистості, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання [3, с.3].

Психолого-педагогічна реабілітація — система психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями і навичками, надання психологічної допомоги, зокрема щодо формування самоствердження і належної самооцінки особою своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки шляхом здійснення системної навчально-виховної роботи [3, с. 3].

Соціальна реабілітація — система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особистості до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації [3, с. 4].

Психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особистості, створення сприятливих умов для її розвитку та ствердження. Психологічна реабілітація передбачає проведення психологічної діагностики особистості дитини-інваліда, визначення та використання форм, методів, засобів, терміну та процедур психологічної корекції, консультування та психологічного прогнозування [3, с. 5].

Психологічна корекція – це тактовний, глибоко індивідуальний, обґрунтований процес психологічного впливу на окремі психологічні сфери (пізнавальну, мотиваційну, комунікативну, емоційно – вольову) з метою виправлення відхилень та забезпечення повноцінного розвитку особистості [3].

Психологічна терапія – комплексне лікування психічних, нервових і психосоматичних розладів, яке вирішує завдання щодо пом'якшення чи ліквідації наявної симптоматики (клінічно орієнтована психотерапія) і зміни відношення до соціального оточення і власної особистості (особистісно орієнтована психотерапія) [3].

Психологічне консультування – організоване особливим чином спілкування, взаємодія між двома людьми шляхом бесіди, в ході якої спеціальні знання консультанта (психолога) використовуються для надання допомоги клієнтові подивитись на свої проблеми збоку, побачити альтернативні шляхи виходу з проблемної ситуації [3].

Психологічна профілактика – це система заходів, що спрямована на упередження порушень психічного здоров'я, своєчасне усунення та запобігання передумов, запобігання відхилень у розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобіганню конфліктних ситуацій [3].

Психологічна підтримка — система соціально-психологічних, психолого-педагогічних засобів і методів допомоги особистості з метою оптимізації її психоемоційного стану в процесі формування здібностей і самосвідомості, сприяння соціально-професійному самовизначенню, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці та спрямуванню зусиль на реалізацію власної професійної кар'єри [3, с. 5].

Психологічна адаптація — система заходів, спрямованих на формування здатності пристосовуватися до існуючих у суспільстві вимог та критеріїв за рахунок присвоєння їй норм і цінностей даного суспільства [3, с. 5].

Аналіз психологічної літератури дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день супровід - це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги. На відміну від корекції вона передбачає не «виправлення недоліків і перебудову», а пошук прихованих ресурсів розвитку людини, опору на власні можливості і створення на цій основі психологічних умов для відновлення зв'язків зі світом людей. На наш

погляд, ідеї психологічного супроводу найбільшою мірою відповідають прогресивним ідеям вітчизняної психології, педагогіки та соціальної роботи. У кожному конкретному випадку завдання супроводу визначаються особливостями особистості, яким надається психологічна допомога, і тієї ситуації, в якій здійснюється супровід. Суттєвою характеристикою психологічного супроводу є створення умов для переходу особистості до самопомоги. Умовно можна сказати, що в процесі психологічного супроводу фахівець створює умови і надає необхідну і достатню (але ні в якому разі не надлишкову) підтримку для переходу від позиції «Я не можу» до позиції «Я можу сам справлятися зі своїми життєвими труднощами».

Отже, психологічний супровід - системна діяльність психолога спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-консультативних і психотерапевтичних умов, що сприяють розвитку знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню, нормалізації стосунків з метою успішної інтеграції та самореалізації особистості. В якості основних характеристик психологічного супроводу виступають його процесуальність, пролонгованість, недирективність, зануреність у реальне повсякденне життя людини, особливі відносини між учасниками цього процесу. Психологічний супровід являє собою цілісну систему, і як будь-яка система, складається з елементів (або компонентів), які одночасно є інваріантними етапами. У супроводі, як у процесі, що розгортається в часі, можна виділити три основних компоненти: діагностика (відстеження), що служить основою для постановки цілей; відбір і застосування методичних засобів; аналіз проміжних і кінцевих результатів, що дає можливість коректувати хід роботи.

У процесі супроводу психолог повинен допомогти у вирішенні таких основних завдань:

1) визначити «місце», на якому в момент звернення знаходиться клієнт, виявити, в чому полягає його проблема, яка суть і причини його життєвого неблагополуччя. У традиційній термінології це позначається як діагностика;

2) встановити «місце», куди клієнт хоче прийти, спільно з ним створити образ того стану, якого він хоче досягти (уявлення про благополуччя, ступінь реальності його досягнення), тобто визначити напрямок і намітити шляхи реабілітації;

3) допомогти клієнту дістатися до своєї мети, здійснити свої бажання.

Подальші шляхи удосконалення підходів до реалізації психологічного супроводу як системи професійної діяльності передбачають чітку розробку ідеології роботи, спрямованої на створення психологічних умов розвитку особистості у різних ситуаціях мікро- та макро-соціальної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль В. І. Толковый словарь русского языка. Современное написание / В. І. Даль. – М.: АСТ, 2010. – 815 с.

2. Журавель А.П. Психологічний супровід оперативно-службової діяльності особового складу підрозділів охорони державного кордону України 2006 года: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.09 / А.П. Журавель; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – 20 с.

3. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України.– від 06.10.05 N 2961-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – N 2-3. – С. 36.

4. Психолого-педагогічний супровід і підтримка в умовах модернізації освітньо-виховного простору: [Електронний ресурс] // Режим доступу: URL: <http://osvita.ua/school/upbring/1334>

5. Слюсарев Ю.В. Психологическое сопровождение как фактор активизации саморазвития личности: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Ю.В. Слюсарев; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – С.Пб., 1992. – 16 с.

6. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка / Д.Н. Ушаков. – М. : ООО "Издательство АСТ", 2008. – 1054 с.

7. Фёдорова Ю. П. Психологическое сопровождение личностного развития младших школьников в частной школе: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ю.П. Федорова; Вятский государственный гуманитарный университет. – Курск, 2003. – 18 с.

Анотація

У статті описуються підходи до розуміння поняття психологічного супроводу, розписані його основні завдання в залежності від виду та фокус-спрямованості. Психологічний супровід розглядається як внутрішньо досить різноплановий рух, аналізуються його окремі показники і критерії, які потребують подальшого удосконалення та уточнення. Наводяться суміжні із психологічним супроводом напрямки з догляду та роботи як із здоровими людьми так і особами, які потребують підтримки.

Ключові слова: супровід, психологічний супровід, психолого-педагогічний супровід, соціально-психологічний супровід, психологічна реабілітація, система супроводу, класифікація супроводу, концепція супроводу.

Аннотация

Статья описывает основные подходы к интерпретации понятия психологического сопровождения, представлены его основные задания в зависимости от вида и фокуса направленности. Психологическое сопровождение рассматривается как внутреннее разноплановое движение, анализируются его отдельные показатели и критерии, указывается на необходимость их усовершенствования и уточнения. Дается определение близких к сопровождению направлениям работы как со здоровыми людьми, так и с теми, которые нуждаются в поддержке.

Ключевые слова: сопровождение, психологическое сопровождение, психолого-педагогическое сопровождение, социально-психологическое сопровождение, психологическая реабилитация, система сопровождения, классификация сопровождения, концепция сопровождения.

Annotation

The article presents the basic approaches to the interpretation of the concept of psychological support, its basic tasks, which depends upon the direction and focus of the work. Psychological support is considered as an internal multi planed movement, it is analyzed it's selected indicators and criteria, which needs improvement and refinement. The definition of the similar to psychological support areas of work with both healthy people and those who need support is defined.

Keywords: support, psychological support, psychological and pedagogical support, psychosocial support, psychosocial rehabilitation, support systems, classification of support, concept of support.